

totta neki feltételeit, melyek alatt hajlandó a szövetségbe lépni s hadait Siléziába vezetni.¹⁾

A francziák és svédek közt Hamburgban folytak az egyezkedések s a svéd korona teljhatalmat adott 1638. decz. 1-én ottani követének, Salvius Jánosnak, hogy Rákóczy követével egyességet kössön.²⁾ A Rákóczy által készített pontozatok alapúl szolgáltak s a szövetségi tervezet Hamburgban el is készült.³⁾ Azonban Bisterfeld nem volt felhatalmazva, hogy ezeket elfogadja, Weimari Bernhardnak halála pedig maga után vonta Banernak Csehországból kivonulását. Ily módon a harcztér ismét északra tolatott előre s Rákóczy intervenciója többé nem mutatkozott annyira szükségesnek.

Rákóczy a szövetséget Erdélyben akarta megkötni. Egész eddig az ideig mindig bíztatták, hogy a hatalmak megbízottjaikat e czélből hozzá fogják küldeni — e helyett azonban nov. 14-ről Hamburgból Salvius János tudósítja, hogy a helyek távolsága miatt, ennyi különböző hatalmasság közt az egyezkedés sok nehézséggel jár — de gondja lesz rá, hogy a dolog ne aludjék el.⁴⁾

Tényleg azonban az mégis elaludt. S csak akkor ébredt ismét fel, midőn a fővezényletet Torstenson vevén kezébe, a harcztért ismét Ausztria határába tette át.

¹⁾ Rákóczy követeléseit, a francia meghatalmazó iratokat lásd Okmánytár 20. s köv. 11.

²⁾ Okirattár. XLI.

³⁾ Okirattár. XLV.

⁴⁾ Okirattár. XLIV.

FRANCZIAORSZÁG MAGATARTÁSA

II. JÓZSEF CSÁSZÁRNAK II. FRIGYES POROSZ KIRÁLYLYAL

TÖRTÉNT

TALÁLKOZÁSAIVAL SZEMBEN.

KIADATLAN FORRÁSOK ALAPJÁN

IRTA

WERTHEIMER EDE.

(Olvastatott a II. osztály 1881. február 7-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Előszó.

Jelen dolgozatnak nem lévén tárgya magának az összejövételnek előadása, hanem csakis Franciaországnak azzal szemben tanúsított magaviselete, azért ez értekezéstől nem is várhatni a két fejedlem találkozásai alkalmával folytatott és különben is eléggé ismeretes tárgyalásoknak körülményes elbeszélését. E tárgyalások, hasonlóképen a fontos politikai események is, csak annyiban fognak e helyütt megérintetni, a mennyiben ez az itt tárgyalt különös kérdésnek kellő megérthetése céljából nélkülözhetlenül szükséges.

Örömmel mondok ez alkalommal a francia külügyi minisztérium levéltára igazgatóságának köszönetet azon előzékenységeért, melylyel a levéltár kincseit rendelkezésemre bocsátani szives volt.

Franciaország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királyllyal történt találkozásával szemben.

Kétségtelenül nagy jelentőségű eseménynek tekintendő ha fejedelmek, kik egymással eddigelé folytonos harcban lévén, dühös ellenfelek gyanánt állottak egymással szemben, egy időre gyűlöletökről megfeledkezve, szükségét érzik annak, hogy kölcsönös érintkezés útján a megégyezés, sőt a béke alapját megtalálhassák. Az ily esemény nagy befolyást gyakorol egy a jelenre, valamint a jövőre is. II. Katalinnak összejövedele II. Józseffel, ez utóbbi II. Frigyessele s a legújabb korban I. Napoleon találkozása Sándor orosz csárral az érdeklődést mindig ébren fogják tartani, mivel mély jelentőségöknél fogva mintegy az általános politikai helyzet átalakítására irányúlnak.

»Ő császári felségének a porosz királyllyal találkozása Sziléziában« — mondja 1781-ben egy francia államférfiú — »Lengyelország felosztásának volt előjele.«¹⁾ Habár pedig nem is állíthatni, hogy a két német fejedelem közt folytatott eszmecsere Lengyelország felosztását folyamatba hozta volna, miután az nem is képezte tárgyát az értekezésnek, sőt ellenkezőleg, bebizonyított tény, hogy Choiseul még a találkozás létrejötte előtt, a lengyel birodalom felosztásának eszméjét Bécsben megpendítette volt²⁾, ama francia államférfiú nézetének helytelen voltát meg is engedve, mindez még sem csökkentheti

¹⁾ France et divers états de l'Europe 1781—1792. 234 köt. Mémoire présenté à Vergennes sur le nouveau système politique qui se prépare en Europe 1781. Francia állam-levéltár.

²⁾ Arneht, Geschichte Maria Theresia's 8. köt. 196. l.

az említett találkozásnak világtörténeti jelentőségét. Biztosítva marad ez számára az által, hogy Németországnak eddig egymással folytonos harcban állott két legelső állama, Neisseben és Neustadtban a megegyezés iránti óhajának nyílt, sőt mondhatni tüntetőleg kifejezést adott. De jelentőségteljes marad ama találkozás már azon általános politikai helyzetnél fogva is, melyben létrejött. Ausztria ugyanis az egész világ előtt nyíltan bevallja, hogy a Poroszország ellen hosszú idő óta teljes erővel folytatott harcnak véget vetve, a brandenburgi fejedelemnek a magáéhoz egyenrangú méltóságát elismeri. Ugy Ausztria, valamint Poroszország is, habár a Francia- és Oroszországgal megkötött szövetségüket féltékenyen őrzik, mégis kezdék érezni az ezen idegen hatalmasságokkal fentartott frigynek kényelmetlen voltát. Azonkívül nem nézhette egykedvűen sem az ausztriai, sem pedig a porosz udvar az Európa keletén beállott bonyodalmakat, a török-orosz háborút, valamint az oroszok hatalmának folytonos terjeszkedését Lengyelországban. Az említett események nagyon is közel érdekelték mindkét udvart. Mind e történeti mozzanatok többé-kevésbé figyelembe lettek véve a fejedelmek értekezései közben, melyeknek lefolyását ma már részletesen ismerjük. De vajjon minő álláspontot foglalt el a német fejedelmek eme találkozásával szemben Európa, melynek politikai rendszere egyrészt az Ausztria- és Franciaország, másrészt a Porosz- és Oroszország közti szövetségre volt alapítva? Nem-e tarthattak ez idegen hatalmasságok attól, hogy szövetségek meg fogna ingatathatni, mihelyest József és Frigyes közt bensőbb egyetértés létrejönne? Bizonyára érdekesnek mutatkozik arról győződhetni meg, hogy mikép ítélte a két idegen államnak egyike, Franciaország, Ausztriának eme szövetségese, az említett találkozás felől. A francia külügyi hivatal levéltárának iratai bő forrást képeznek e részben, a kérdéses találkozásra nézve.

A Bécsben tartózkodott francia követek jelentései, nem különben Choiseul miniszternek utasításai érdekes felvilágosításokat nyújtanak, különösen pedig megismertetik azon álláspontot, melyet Franciaország akkor az említett nagyjelentőségű eseményekkel szemben elfoglalt.

A francia udvar 1756. óta legbensőbb szövetségese volt

Ausztriának. Franciaországban Mária Terézia császárnőre teljesen és nagy részt Kaunitz herczegre is bizton vélték számíthatni. Nem hasonló érzelmekkel viseltettek József irányában. Az ifju fejedelmet, ki atyja halála óta természetesen inkább lépett volt előtérbe, legkevésbé sem tekintették a frigy-szövetségnek biztos kezesét. Józsefet ugyanis Franciaországban inkább tartották ellenségeül a fennálló szövetségnek, s nem csekély aggodalommal néztek a jövőnek elejébe; félték attól, hogy anyjának halála után az eddigivel ellenkező politikát fogna kezdeményezni. Könnyen magyarázható tehát, hogy Choiseul, francia külügyminiszter, mindenről körülményesen kívánt értesülni, a mi József jellemét leleplezhetné.

Hogy miképen ítélte az ifju fejedelem jelleme felől, arról a következő nyilatkozata tanuskodik: »Nagy feladat volt reám nézve« — írja Choiseul 1766-ban a Bécsben alkalmazott francia chargé d'affaires-nek — »tartózkodnom oly fejedelemnek jellemzésétől, ki önefejű akkor, midőn magát igazságosnak tartja, ki valamely eszme által elragadtatva, minden ajánlott felvilágosítást visszautasít, kinek rideg szíve nem érez barátságot s kinek gögje nem ismer egyéb tiszteletet, mint azt, melyet a maga számára igénybe veendőnek hisz.«¹⁾ A bécsi jelentések legkevésbé sem voltak oly tartalmúak, hogy a József iránti bizalmatlanságot eloszlathatták volna. Mindenik jelentés veszélyeztetett jövőt helyezett kilátásba, mivel az ifju fejedelemnek szívbeli jó tulajdonságaira számítani nem lehetvén, uralkodása alatt bekövetkezendő nagy átalakulásokra kellene elkészülve lenni. »A vágy önmagát dicsőíttetni, s nagy férfivá lenni« — írja egyik jelentésében Berenger — »inkább hirtet viharos, mint csendes uralkodást.«²⁾

Minden jel a fenállott eddigi rendszernek Franciaország hátrányára leendő megváltoztatására mutatott. Versaillesban meg voltak arról győződve, hogy Józsefnek anyja iránti szeretete inkább alapült fiúi érzelmeken, mint a nézetek rokonsá-

¹⁾ Choiseul Berengerhez, 1766. augusztus 17. francia államlevéltár.

²⁾ Berenger Choiseulhoz, Bécs 1766. augusztus 5. francia államlevéltár.

gán. ¹⁾ Sőt tudták ott azt is, hogy a császár egy ideig Kaunitzsal nem rokonszenvezett s csakis lassankint ismerte el a birodalom körül szerzett érdemeit. ²⁾ Aggodalommal észlelték a katonaság iránt mindinkább növekvő előszeretétét és harezvagyát, melyet egyelőre csakis császári anyja tartott féken. ³⁾ József kétségkívül nem volt vak imádója a Franciaországgal fentartott szövetségnek, föltéve, hogy törekvése oda volt irányozva Németországban, a mint a francia jelentésben mondva van, oly hatalomra jutni, minő felett II. Ferdinánd rendelkezett volt. ⁴⁾ azon esetre a francia befolyásnak Németországban folytonos növekvését terveire nézve csakugyan nagy akadályul el kelle ismernie. Atyjának mértékletes magatartását gáncsolta ⁵⁾; messzebbre terjedő tervekkel foglalkozott az ifjú fejedelem, ki tehetséges, diesszomjas és nyugtalan természetének egész hevével az ügyek vezetésének élére állott. ⁶⁾ Csodálkozhatni-e tehát, hogy Franciaország államférfiait, II. József jellemét így fogva fel, Poroszországhoz minden közeledő lépése felette kellemetlenül érintette? Hiszen a szövetségnek legbiztosabb támaszát éppen a Poroszország és Ausztria közötti ellenségeskedés képezte! Az egyezkedésnek e hatalmasságok közt a Franciaországhoz való viszonyra károsan kelle kihatnia.

Nem kis mértékben volt tehát a bécsi udvarnál alkalmazott francia követ meglepetve, midőn egy alkalommal egy előkelő

¹⁾ Chatelet marquis Choiseulhez. Bécs 1765. aug. 18. francia államlevéltár. Chatelet 1766-ig követ volt a bécsi udvarnál. Durfort marquis megérkezéig Berenger chargé d'affaires volt.

²⁾ Chatelet Choiseulhez, Bécs, 1765. október 8. Francia államlevéltár.

³⁾ Berenger Choiseulhez, Bécs, 1766. július 30. Francia államlevéltár.

⁴⁾ Durand Choiseulhez. Bécs, 1770. aug. 18. — — que son peu d'expérience lui fait presumer pouvoir mettre les choses dans l'empire sur le pied où elles étoient au tems de Ferdinand deux. Francia államlevéltár.

⁵⁾ Durand Choiseulhez, ugyanott. — — qu'il blâme souvent la modération de son père.

⁶⁾ Mahoni, spanyol követ a bécsi udvarnál Józsefet »un souverain jeune, capable, amoureux de la gloire, et qui n'a pas été élevé comme son auguste père dans l'école du malheur et de l'expérience.« Mahoni Grimal-

egyéniség termeibe belépve, ugyanott Kaunitz állam-kancelárt Rohde porosz követtel beszélgetésbe elmélyedve találta; oly eset volt ez, minő eddig talán még soha sem fordult volt elő. ¹⁾

De meglepetése még nagyobb lön, midőn ismerősei által arról értesült, hogy a beszélgetés már egy negyedóránál tovább tart. ²⁾ Kaunitz még ugyanazon este megnyugtatón iparkodott Chatelet marquist; sejtette ugyanis, mily nagy feltűnést kelle a Rhodevel folytatott társalgásának előidéznie. Néhány bevezető szó után — így beszélt el Kaunitz az esetet — a porosz követ urának amaz óhaját közölte vele, hogy Józseffel, ki éppen birodalmának határszélére volt utazandó, találkozhatna; ajánlatának elfogadása esetére kész lenne Frigyes rögtön azon helyre utazni, a melyet József alkalmasnak találna. Kaunitz egészen hidegen azt válaszolá, hogy a porosz király mit sem említett volna erről, Nugentnek, a Berlinben alkalmazott bécsi követnek; ez utóbbinak jelentésiben legalább, melyeket éppen az imént vett át, szóval sem tételnék erről említés. Rohde meg volt ugyan zavarodva, mindazonáltal magához térve, erősítette, hogy Berlinben ez iránt ajánlatok fognának tétetni. A porosz követ azonban észrevéve, hogy Kaunitz tartózkodó álláspontját nem hajlandó elhagyni, azon kérdést intézte hozzá, vajjon minő nézetben vannak az udvari körökben ez eszméről és vajjon mi lenne e tárgyban az államkancellárnak saját véleménye? E kérdésre az utóbbi azt válaszolá, hogy nem is lehetséges Mária Teréziának és fiának ez iránti nézetét ismerni, miután az említett ajánlat tudomásukra nem jutván, a felett nem is nyilatkozhatnának. A mi pedig saját személyét illeti, egész nyíltsággal kijelenti, hogy ama tervről nem tart sokat, mivel néhány óra alatt nem lehetséges tökéletesen megösmernedni, sőt ellenkezőleg, a félreértés és halitételnek forogna

díhoz. Bécs, 1770. aug. 25. Durand jelentéseihez mellékelve. Francia államlevéltár.

¹⁾ Chatelet Choiseulhez, Bécs 1766. jún. 18. Francia államlevéltár, qui (Kaunitz) ne parle presque jamais au ministre de Prusse dans un entretien aussi suivi avec lui.

²⁾ Chatelet Choiseulhez, Bécs 1766. június 18. Francia államlevéltár.

fenn veszélye. Lett légyen akár diplomáciai eszélyesség, akár pedig benső meggyőződés, elég az hozzá, Rohde erősítette, hogy ő is egyetért Kaunitzzal; sohasem gondolkodott ő e tárgyról másképen s csakis felsőbb meghagyás folytán tette volt az ajánlatot.¹⁾ A társalgás további folyamában Kaunitz Durfort marquis előtt kifejté azon okokat, melyek Frigyeszt ily lépésre ösztönözhatték vala. Három indító okban vélte a lélektani magyarázatot találhatni. Mindenekelőtt mint nagy hadvezér az ifju császárnak hódolására vágyódik Frigyes; aztán vizálgodást kíván létre hozni és Európában feltűnést okozni azon czélból, hogy saját tekintélyét növelje; végül pedig személyesen megismerni, tanulmányozni akarja azon fejedelmet, a kitől, mint önálló uralkodótól utóbb talán félnie fogna kelleni.²⁾

A francia követ az államkancellárnak e nyilatkozata által megnyugtatta érezte magát. Meg volt ugyanis győződve, hogy Frigyesnek az ily elutasítás után nem lesz többé kedve a bécsi udvarnál hasonló ajánlatokkal újból fellépni; másrésztől azonban tudta jól azt is, hogy József csakis sajnálkozással fogná az oly alkalmat elmulasztani, mely lehetővé tette volna, hogy az általa annyira csodált³⁾ hőssel személyesen találkozassék. Eme jól megfontolt két körülmény közül egyiket sem vette a francia államférfiú nagyon szívére; örvendett, hogy Kaunitz azon tervet elvetve, eljárását előreláthatólag Mária Terézia is helyeselni fogná. »Valóban« — mondá — »mi sem felelne meg kevesbbé a jelenlegi és a jövő helyzetnek, mint ama kölcsönös megismerkedés az örökös tartományoknak leendő fejedelme és a porosz király közt. Szükségkép sok mindenféle kölcsönös figyelmeesség és udvariasság származnék ebből, mik nem volnának helyökön; részemről — folytatja József czélozva — azt hiszem, hogy a császár a vizsgálatnál, melynek a két fejedelem egymást kölcsönösen alávetné, min-

¹⁾ Chatelet Choiseulhez, Bécs, 1766. június 18. Francia állam-levéltár.

²⁾ Chatelet Choiseulhez, Bécs, 1766. jún. 18. francia állam-levéltár. La troisième (sorte) enfin un motif de curiosité pour connoître par lui-même un prince dont il peut avoir quelque chose à redouter dans la suite, et détacher de le pénétrer et de l'appréhender.

denesetre hátrányban maradna.«⁴⁾ Mindazonáltal még sem volt egészen bizonyos, hogy a tervezett találkozás megghiúsult volna. Még ugyanaz nap Chatelet utóiratban jelentést tesz udvarának, hogy a találkozás mégis létre fogja jönni; sőt június 25-én biztosítja Choiseult, hogy a fejedelmek azon hó 27-én vagy 28-án Lichtenbergben Szászországban egymást bizonyosan látni fogják, mert Kaunitztól értesült, hogy a király annyira vágyódott a császárt látni s e tekintetben annyira ment volna, hogy József az udvariasság megsértése nélkül a találkozást vissza nem utasíthatta.⁵⁾ Kaunitz csakis addig ellenezte volt a találkozást, a míg ugy tetszhetett, hogy azt József sürgetné. Midőn azonban Frigyes tényleg kijelenté, hogy a császárt meglepni szándékozik és miután a bécsi udvar részéről Frigyesnek eme nyilatkozatát szükség esetében egész Európa előtt be is bizonyíthatni késznek mutatkoztak, ugyanakkor maga Kaunitz ajánlotta Józsefnek az összejövetelt, azon figyelmeztetéssel mindazonáltal, hogy kerüljön mindent, a mi ellentétes nézetre okot szolgáltatathatna.⁶⁾ Frigyes és József nem találkoztak, mivel, mint a császár maga mondja, anyja kedvéért az összejövetel elől kitért.⁷⁾ Mária Terézia csakugyan mit sem akart tudni a találkozásról. A francia követ előtt rosszálásának határozottan kifejezést adott, sőt a francia jelentések szerint Mária Terézia nem állott elszigetelten eme nézetével. Valamennyi miniszter, Bécs összes lakossága elítélte a tervet,⁸⁾ a francia követ pedig azt jelenté udvarának, hogy az összejövetel dugába dőlt, mivel már annak hire is igen nagy feltűnést okoz.⁹⁾ Ugyancsak Berenger intézett több rendbeli felvilágosító jelentést arról Versaillesba, hogy mi által engedé magát Frigyes arra indíttatni, hogy Bécsben az összejövetelre nézve javaslatot tegyen. A császár, jelenti Berenger, lelke-

¹⁾ Chatelet Choiseulhez, 1766. június 18. Francia állam-levéltár.

²⁾ Chatelet Choiseulhez. Bécs, 1766. jún. 25. Francia állam-levéltár. Lásd még Kaunitzknak jelentését Mária Teréziához, 1766. jún. 17-ről Beernél, Archiv für oesterr. Geschichte 47. köt. 434. l.

³⁾ Beer, Archiv für oesterr. Geschichte 47. köt. 435. l.

⁴⁾ Arneth, Marie Theresia, 8 köt. 116. l.

⁵⁾ Chatelet Choiseulhez. 1766. jún. 25. Francia állam-levéltár. Ez idő óta Berenger lett chargé d'affaires-e.

⁶⁾ Berenger Choiseulhez 1766. júl. 5. Francia állam-levéltár.

sedése közben érzelmeinek oly erőteljes kifejezést szokna kölcsönözni, hogy azt az érettebb megfontolás után nem lehetne helyeselni. Ily pillanatban nyilatkozott akkép, hogy legkevesebb óhajainak egyike az volna, a porosz királyt láthatni. Rohde báró, ki a császárnak eme szavait hallotta volt, nem késett erről urát értesíteni. Ennek folytán azután Rohde meglett bizva, hogy értekezzék e tárgyról Kaunitzzal. ¹⁾ Berenger legkevesebb sem kételkedett, hogy Rohde Frigyes haragjának áldozatául fogna esni ²⁾; előre feltette, hogy a porosz király a balsikeren bosszankodni fogna. ³⁾ Choiseul is így vélekedék. Azonban saját álláspontjáról e mulékony elégtelenséget kevesebb tartotta veszélyesnek, mint a találkozást. »Mindent jól meggondolva« — mondja a francia külügyminiszter — »sokkal kevesebb veszélyes következményeket foglal magában mulékony elégtelenség, mint a mennyit a találkozás létrejötte esetére maga után vont volna.« ⁴⁾

A francia udvar mindazonáltal nem szabadult meg hosszú időre nyugtalanságától. A császárnő kivételével valamennyi első sorban érdekelt egyéniségnek óhajta volt a találkozás. Sőt, ha így szólhatunk, annak létrejötte nem is függött többé a személyektől. A fenforgott politikai viszonyok közepette valóságos szükséggé, oly eszmévé lett, mely, mint reális alapra fektetett mindenik eszme, a szellemeket hatalmába ejtve, maga számára a tért egyengeti. Az általános politikai helyzet mindinkább sürögölte a Poroszország és Ausztria közti egyetértést; ezt pedig mi sem segíthette hathatósabban elő, mint az uralkodó fejedelmek kölcsönös személyes üdvözlése.

Ha van valami a történelemben tanulságos, ugy ez bizonyára azon jelenség, midőn valamely politikai eszmének szülemelését, megérését és annak győzelmét figyelemmel kísérni

¹⁾ Berenger Choiseulhez, 1766. júl. 9. Francia állam-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Berenger Choiseulhez, 1766. júl. 5. Francia állam-levéltár.

⁴⁾ Choiseul Berengerhez, 1766. júl. 19. Francia állam-levéltár, —
— mais à tout bien peser, ce mécontentement a infiniment moins d'inconvéniens que n'en auroit peut-être entraîné l'entrevue si elle avoit eu lieu.

képesek vagyunk. És valóban, mi sem annyira érdekfeszítő, mint megfigyelhetése annak, mint tör a találkozás szükségességének politikai eszméje magának mindinkább utat. Ugyanazon Kaunitz, ki előbb a két fejedelemnek összejövetelét gondosan kerülte volt, most már 1768-ban erre nézve javaslatot tesz. Ámde ekkor meg, az államkancellár szomorúságára, arról József mit sem akart tudni. ¹⁾ De vajjon abba fog-e maradni a találkozás azért, mivel a terv másodizben hajótörést szenvedett? A politikai helyzet változatlan maradt, Oroszország tovább is folytatta ármánykodását Lengyelországban, Törökországhoz való viszonya mit sem javult. Mind e körülmények annyira ellenállhatlan erővel követelték a megkezdett pályán a továbbhaladást, hogy még Mária Terézia is a Frigyes ellen táplált ellenszenvének legyőzésére kényszerítettvén, végre is az államkancellárnak azon tervére ráállott, hogy fia a porosz ellenféllel találkozzék. ²⁾ Eme terv mindinkább látható alakot öltvén magára, 1769. évi május havában Choiseul már is azon helyzetben volt, hogy Berengernek megirhassa, miszerint körülbelül egy hónap előtt erre vonatkozólag tudósítást nyert vala. Eleinte a francia miniszter nem adott hitelt e híreknek; midőn azonban e felől Szent-Pétervárról is bizonyossá lőn téve, kénytelen volt beismerni, hogy az ily találkozás valóban szándékoltatik, vagy pedig, hogy az ily bizalmas, habár minden tényleges alapot nélkülöző közlés azon szándékból juttatott Szent-Pétervárra, hogy keresve-keresett szövetségének értékét még inkább feltüntesse. Choiseul mindennek daczára még sem volt hajlandó a hirdetett összejövetel létrejöttének lehetőségét elhinni; meg volt ugyanis győződve, hogy ha ilyesmi el is határozottatott volna, a Frigyes részéről elkövetett kiméletlenség a császárt mélyen sérteni fogná, valamint hogy Frigyesnek utóbb említett szándéka felett sem fogna kevesebb bosszankodni. A francia miniszter ekkép a vett hírekre nem fektetvén nagy súlyt, szükségtelennek vélte ez irányban a bécsi udvarnál a maga részéről bármi lépést tenni. Elővigyázatból mégis megbizta a francia követet, Durfort marquist

¹⁾ Arnoth, 8. 144. l.

²⁾ Arnoth, 8. VII. fejezet: Joseph und Friedrich in Neisse.

hogy beszélgetés közben és mintegy önszántából, érintse meg a szent-pétervári közleményeket, mely alkalommal tegye hozzá azt is, hogy a francia király tökéletesen meg volna arról győződve, hogy a találkozásnak létrejötte esetében, ez vele közöltetvén, azonban a fennálló rendszerre befolyást nem fogna gyakorolni. Habár pedig Choiseul nem is hitt a találkozásban, mégis méltányolta annak politikai fontosságát. Ez okból meghagyta Durfortnak, hogy ha Kaunitztól ez irányt határozott megnyugtató veendő, azon esetre ne is érintse többé e tárgyat; ha azonban Kaunitz kitérőleg válaszolna, úgy kerülje Durfort is a további kérdezősködést, de mindazonáltal ne mulasszon el semmit, hogy máshonnan biztos tudósítást nyerhessen.¹⁾ A különben jó hírforrások felett rendelkező bécsi francia követség ezúttal tévesen volt tudósítva, mert míg a bécsi és berlini udvarok 1768. év végén egy a jövő tavaszkor létrejövendő találkozás felett alkudoztak egymással,²⁾ Durfort 1769. év május havában Choiseul ez iránti tudakozására azt válaszolá, miszerint biztosíthatná, hogy Bécsben egyetlen szót sem hallott volt kiejteni, melyből a kérdéses eseményre következtetni lehetne; sőt maga részéről a jelenleg minden valószínűséget nélkülöző híreknek legtávolabbról sem adna hitelt.³⁾ Annál inkább kelleltlenül lett tehát tudatlanságából felrázva, midőn Choiseul megbízása folytán az államkancellárhoz ez iránt kérdést intézett. Kaunitz nem titkolá előtte, hogy ilyesméről szó volna, mindazonáltal nem mondhatná a terv megvalósulását máris biztosítottnak. A találkozást főleg a berlini udvar óhajlásául törekedvén feltüntetni, a francia követnek most is kijelenté, hogy az említett terv csakis folytatása lévén a három év előtti kezdeményezésnek, Frigyes újból kívánta volna látni a császárt, ki ebbe végre beleegyezett. Kaunitz törekvése oda volt irányozva: a szövetséges francia udvart a Poroszországhoz való közeledés fontosságára nézve egészen tévedésbe ejteni. Ugyanazért Durfortnak azon megjegyzésére, hogy meny-

¹⁾ Choiseul Durforthoz, Marly, 1769. május 6. Francia állam-levéltár.

²⁾ Arnoth, 8. 158. l.

³⁾ Durfort Choiseulhez, Bécs, 1769. május 20. Francia állam-levéltár.

nyire fogna majd a szándékolt összejövetel politikai mende-mondákra okot szolgáltatni, azt válaszolá Kaunitz, hogy hát az embereket tetszésük szerint beszélni kellene hagyni, a találkozás azért a legcsekélyebb jelentőséggel nem bírván, egészen közömbös dolognak volna tekintendő.⁴⁾ Kaunitzknak nem került nagy munkájába oly udvarral könnyű szerrel elbánni, mely a valódi tényálladék felől tudomással nem bírván, még 1769. évben sem tudta, fognak-e a fejedelmek találkozni avagy sem.⁵⁾ Július 26-án biztos híreket küldött ugyan Durfort a francia udvarnak, azonban nagyon is csalatkozott, ha egyúttal erősíthetni vélte, hogy meg volna győződve, hogy Mária Terézia a neisse-i utazást kárhoztatná, sőt Józsefet attól vissza is tartani iparkodott volna.⁶⁾

Ma már biztosan tudjuk, hogy Frigyes és József a császárnő beleegyezésével nyujtottak egymásnak Neisse-ben kezdet.⁴⁾ Durfort marquis mindazonáltal azon téves nézetben volt, hogy nemcsak Mária Terézia kárhoztatná a találkozást, hanem hogy azzal az egész világ elégtelen lévén, József csakis saját eszméjének és kíváncsiságának hallgatott volna tanácsára; ezenkívül még azt is el akarja hitetni a francia követ, hogy főleg Lacy tábornagy serkentette volna a császárt a neissei utazásra.⁵⁾ Durfort távolról sem gyanítván az osztrák politikai változást, nem tudta, hogy főleg Kaunitz óhajtottá volna a közeledést Poroszországhoz. Durfort szeretetreméltó udvari ember létére tökéletesen alkalmas volt arra, hogy Marie Antoinettenek a dauphinnal tervezett egybekelésére irányzott alkudozásokat sikeresen befejezze. Azonban mint államférfiu, hiszékeny természeténél fogva, sikerei által elvakítva, vajjon hogyan gondolhatta volna, hogy oly esemény mellett, mely a frigyot Ausztria és Franciaország közt még

⁴⁾ Durfort Choiseulhez, Bécs 1769. máj. 26. Francia állam-levéltár. — — il (Kaunitz) m'a répondu en propres termes que si ce projet, a son exécution il faudra laisser parler tant qu'on voudra, mais qu'il ne signifiera absolument rien et qu'il sera en lui-même indifférent.

⁵⁾ Choiseul Durforthoz, 1769. jún. 7. Francia állam-levéltár.

⁶⁾ Durfort Choiseulhez, 1769. júl. 26. Francia állam-levéltár.

⁷⁾ Arnoth, 8. 155. l.

⁸⁾ Durfort Choiseulhez, 1769. aug. 4. Francia állam-levéltár.

szorosabbra volt füzendő, egyúttal egy másik oly esemény is lehessen keletkező félben, mely a szövetségnek sirját könnyen megáshatná?

Tudvalevőleg 1769. évi augusztus hó 25-én délben jött József Neissebe, hová Frigyes már korábban érkezett volt meg. Mindkét fejedelem nagy örömet tanúsított a felett, hogy személyesen megismerkedhetnek. ¹⁾ Az értekezések tartalma eléggé ismeretes. Mindkét uralkodó áthatottnak mutatkozott a béke fentartására irányzott óhajtástól. Azonban kevesbbé látszott Frigyes azon kívánságra hajolni, hogy a netalán egyéb hatalmasságok közt kitörendő háború alkalmával a legszorosabb semlegesség megtartassék. A két fejedelem sajátkezüleg irt leveleket cserélt egymással, melyekben családjaik teljes kibékülését általában örömmel üdvözlék. ²⁾ József és Frigyes — egy szemtanú mondása szerint — meglegedetten váltak el egymástól, de valamint az emberek a gyűlölet maradandóságában inkább szoktak hinni, mint a barátságához való rögtön őszinte közeledésben, hasonlóképen kortársunk sem tartózkodhatik annak kijelentésétől, miszerint be kell előbb várni, hogy minő érzelmeket táplál szíve mélyében az egyik a másik irányában. ³⁾ Ebben igaza is volt. Habár ugyanis József teljes elismeréssel viseltetett Frigyesnek lángelméje iránt, másrésztől mégis úgy vélekedék, hogy minden, a mit beszél, azon érzést keltené az emberben, hogy gazemberrel volna dolga. ⁴⁾ Nem épen ily nyíltsággal nyilatkozott Neisse-ből visszaérkezte után a francia követ előtt. »Alkalmam volt láthatni a nagy hírnevű férfiút, kivel érdekes egyszer találkozhatni« — mondá Durfortnak. Ez utóbbinak azon megjegyzésére, hogy Frigyesnek megítélhetésére soha sem nyílt volna a jelenleginél kedvezőbb alkalom, következőleg válaszolt József, egészen ridegen: »Erre nem elegendő három nap,« rögtön pedig hadigyakorlatokra térve át, dicsérte Frigyeset és fölemlíté annak

¹⁾ Durfort Choiseulhez, Bécs, 1769. szeptember 9. Francia állam-levéltár.

²⁾ Lásd erről Arneht és Beernél.

³⁾ Durfort Choiseulhez, Bécs, 1769. szeptember 9. Francia állam-levéltár.

⁴⁾ Arneht, 8. 187. l.

jellemző nyilatkozatát, hogy a tüzéség a legszebb hadi-gyakorlatokat megszegyenítené, miért is kívánatosnak mutatkoznék, azzal egészen felhagyni, hogy ily módon a győzelem dicsőségét egyedül a hadvezérek lángesze és a serog hősiességének lehessen köszönni. ¹⁾ E pillanatban Mária Terézia közeledék a csoporthoz; fenhangon jelenté ki meglegedését a császárnak egészségi állapota felett és hogy mennyire kellemes meglepetést szerzett volna neki, őt előbb Bécsben láthatni, mint a mikorra várta. Azonban alig hogy Durfort az ifjú Mária Antoinettehez közeledék, mohón kapott a császárnő a kedvező alkalmon, a francia követtel négy szem közt szólhatni. Szükségesnek tartotta őt a következmények felől személyesen megnyugtanni. »Örvendek« — mondá — »hogy a vihar elmujt kelletlenül néztem: de tökéletesen meg vagyok elégedve fiammal. Holnap fog egy futár utnak indíttatni, hogy a királyt a történekről értesítse. ²⁾ A porosz királynak nem volt bátorsága a szövetség ellen akár csak egy szót is felhozni; tiszteletben tartotta gondolkodásom módját; nem hiszem, hogy a béke iránti előszeretetemtől idegenkednék, s az a legjobb, a mit épen tehet.« ³⁾ Kaunitzknak is törekvése volt a követnek netaláni aggályait a találkozás miatt az által eloszlatni, hogy biztosítá őt arról, hogy a császárt a királynak álnokságára nézve eleve figyelmeztették volna. ⁴⁾ Durfort mindazonáltal felismeré az indokot, mely Mária Teréziát és államkancellárját arra ösztönözte, hogy a fejedelmek találkozását előtte annyira ártatlannak feltüntessék. »Ugy látszott« — írja Durfort szept. 11-én Choiseulnek — »hogy a találkozás által a császárnőnek okozott kellemetlenség főleg azon gyanúnak tulajdonítandó, melyet az esemény bennünk fölébreszthetne; mindenképen törekszük

¹⁾ Durfort Choiseulhez, Bécs, 1769. szept. 11. Francia állam-levéltár. Raumer eme jelentésnek egy részét közli: Beiträge zur neueren Geschichte IV. köt. 247. l.

²⁾ Lásd a császári párisi követhoz, Mercyhez, intézett utasítást Beernél, Archiv für oesterr. Geschichte 47. k. 489. l.

³⁾ Durfort Choiseulhez, 1769. szept. 11. Francia állam-levéltár. — Raumer, Beiträge IV. köt. 247. l.

Durfort Choiseulhez, 1769. szept. 11. Francia állam-levéltár.

tehát annak elejét venni, megegyezik ez azon nyilatkozatokkal, melyeket a miniszterektől hallottam.«¹⁾

Durfort semmikép sem volt képes ama titokteljes homályba behatolni, mely a megtörtént értekezést elborítja. Mindennek dacára azt hitte, hogy ha az akkori általános politikai érdeklődést ébren tartó lengyel ügy került volna szőnyegre, sem József sem Frigyes nem szándékoznának beavatkozni, hanem inkább szeretnék látni, ha a keletkező háborúban Török- és Oroszország egymást egyformán elgyöngiitnék.²⁾ Choiseul ellenben oly kevésbé volt az ügyek állásáról értesülve, hogy a találkozásban a legesekélyebb politikai indokot sem vélte találhatni. Ellenkezőleg azon nézetben volt a francia miniszter, hogy egyedül a kíváncsiság okozta volna a császárnak neissei utazását, sőt annyira kevés érett megfontolást tulajdonított Józsefnek, hogy az ily találkozásnak következményeit számba nem vette, minthogy különben előre kellett volna látnia, hogy az mindenféle hírekre okul fogná szolgálni, valamint arra is el kellett volna készülnie, hogy Frigyes, mint ez tényleg történik is, azon hirt fogná terjesztgetni, hogy a bécsi udvarral a lengyel ügy iránt egyetértésre jutott.³⁾ Mindezekből látszik, mennyire volt a miniszter, nem különben a követ is helytelenül értesülve; sőt Choiseul szántén megvetőleg bánt a találkozás eredményével.

Egészen ellenkező tartalmú volt azon jelentés, mely a két fejedelemnek találkozása után érkezett a francia udvarhoz; nem tudhatni ugyan bizonyosan beérkeztek-e időpontját, de feltűnik eme jelentésben különösen azon körülmény, hogy egyenes ellentétben a miniszter véleményével, oly szándékot tulajdonít a két uralkodónak, mely, ha csakugyan szóba kerül, a Franciaországgal fennállott szövetséget nyílt ellenségeskedéssé kellett volna, hogy átváltoztassa.⁴⁾ Eme jelentésnek is-

¹⁾ Durfort Choiseulhez, 1769. szept. 11. Francia állam-levéltár.

²⁾ Durfort Choiseulhez, 1769. szept. 30. Francia állam-levéltár.

³⁾ Choiseul Durforthoz, 1769. szept. 12. Francia állam-levéltár.

⁴⁾ Précis des conventions verbales et secrettes entre S. M. l'empereur et S. M. le roy de Prusse à l'entrevue de Neiss. Francia állam-levéltár. Mellékelve Durfort jelentéseiből 1769. évi május haváról. Aláírás és kelet nélkül. Maga Durfort sem tesz arról említést jelentéseiben.

meretlen szerzője Frigyes és József közt állítólag létrejött oly egyezményt említ, mely a német birodalmat érdeklő minden ügyre kiterjedne. Szerinte Frigyes, a német birodalom és Franciaország közt Sz. Remo miatt legutóbb felmerült vita alkalmából a császárt felszólította volna, hogy egyesült erővel utasítsák ki az idegeneket Németországból.¹⁾ Továbbá Frigyes Franciaországnak előreláthatólag valószínű ellentállása miatt, Németalföldnek biztosítására s a tengeri hatalmasságokkal létesítendő szövetségre utalt volna állítólag.²⁾ Tudvalevőleg nem fejlődött a dolog ily határozott tartalmu egyezkedésekké, sőt midőn József egy kölcsönös frigyszövetségnek előnyeit, valamint azt is nagy hévvel kiemelte, mily módon lehetne az Adriától a balti tengerig védőfalat felállítani, ez által a hadsereg létszámát leszállítani s a népekre súlyosodott terheken könnyíteni, egészen egykedvűen úgy válaszola Frigyes, hogy mindezt nem tanácsolná, mert a jövő eseményekért soha sem lehetne jótállani.³⁾ Choiseulnek fennebb említett nyilatkozata után itélve, Franciaországban ama túlzott jelentéseknek nem nagyon látszottak hitelt adni.

Azonban alig eszméltek fel Franciaországban az első találkozás által előidézett ijedtségből, 1769. év november havában már ismét alkalma nyílt Durfortnak, hogy egy kilátásba helyezett második találkozás veszélyéről jelentést tehessen.⁴⁾ Choiseul már hosszabb idő óta volt ez eseményről értesülve.⁵⁾ A francia udvar most már éber figyelemmel kísérte a bécsi és berlini udvar közt történeteket. Berlinből, hol még mindig nem volt francia követ, azon hír érkezett, hogy Dietrichstein gróf a császár főlovászmestere, a porosz fővárosba jött, állítólag egy Porosz-Sziléziában örökölt jószágért hódolatát teendő.⁶⁾ Choiseul előtt, a ki tudta, hogy Dietrichstein a császárnak egyik megbízottja, e eseménynek felette gyanúsnak kellett

¹⁾ Précis des conventions.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Arneth, 8. 185. l.

⁴⁾ Durfort Choiseulhez, 1769. nov. 16. Francia állam-levéltár.

⁵⁾ Choiseul Durforthoz, 1769. decz. 8. Francia állam-levéltár.

⁶⁾ Gaulard Choiseulhez, Berlin 1770. máj. 12. francia állam-levéltár.

feltűnnie; biztos tájékozást akart tehát ez küldöttség oka iránt nyerni, ¹⁾ azonban lehetetlen volt valami bizonyost megtudni, miután II. Frigyes és Dietrichstein gróf közbenjáró nélkül érintkeztek egymással. ²⁾ Choiseul a két legelső nemzet udvar közt mindinkább bensőbbé válандó barátságot annál is kevesebbé nézhetne éppen most egykedvűen, minthogy Franciaországnak viszonya Ausztriához Olaszország miatt mindinkább kedvezőtlenebbé kezdett válni.

II. József ugyanis német császár létére St. Remóra névze jogokat vélt formálhatni; Francia- és Spanyolország ellenben Genuának fogták pártját, mely szerintök erre egyedül jogosítva volna. A dolog izgatott jelenetekre szolgáltatott okot, Choiseul pedig kijelenté, hogy nézete szerint ez ügy a szövetséget botránnyá fogná változtatni. ³⁾ Francia- és Spanyolországnak egyesült erejével fenyegetődött, mivel eme hatalmasságok ⁴⁾ Genuának függetlenségét fenn akarják tartani. Közben a francia miniszter mindinkább féltetni kezdte a szövetség fennállását, mivel szerinte József annak irányában ellenséges indulattal viseltetnék. ⁵⁾

Durand, az új bécsi követ, csakugyan felette különös dolgokat tudott Józsefről beszélni. Szerinte a császár csak azon feltétel alatt akarta volna a szövetséget Versailles-lal fentartani hogy segítségével Németországban azon tekintélyt ismét viszszerjé, melyet elődjei éppen Franciaországnak vetélykedése folytán veszítettek volt el.

A francia udvarnak azon törekvésében kellett volna a császárt támogatnia, hogy féljenek tőle, hűbéreseit magától egészen függő helyzetbe juttassa és Sziléziát visszahódíthassa. A császár érzelmeinek teljes jellemzéseül Durand, állítólag Józsefnek még a következő nyilatkozatáról is értesült: »A ki-

¹⁾ Choiseul Gaulardhoz, 1770. máj. 31. Francia állam-levéltár

²⁾ Gaulard Choiseulhez, Berlin, 1770. június 12. Francia állam-levéltár.

³⁾ Choiseul Durandhoz Bécsben; 1770. júl. 31. Francia állam-levéltár — — parait toucher au moment de devenir le scandale de l'alliance.

⁴⁾ Choiseul Durandhoz 1770. aug. 3. Francia állam-levéltár.

⁵⁾ Durand Choiseulhez 1770. aug. 4. Francia állam-levéltár.

től az emberek rettegnek, az könnyen meg is kedveltetheti magát.« ¹⁾

Habár pedig a kilátásba helyezett második találkozásra való tekintettel már e hírek sem hangzottak különösen vigasztalólag, mégis érkeztek utóbb még kedvezőtlenebb oly tudósítások, melyek folytán Franciaországnak attól kellett tartania, hogy József a szövetségtől végkép elszakadni és Frigyesnek táborába fogna szegődni. Durand az alakoskodásban jártas Frigyesről mindent feltett; attól félt, hogy sikerülhetne Frigyesnek túlzott előzékenysége által Józsefet bármire reá bírni, kivált miután kijelenté, hogy daczára a sok bajnak, melyet neki Ausztria okozott volt, azzal a császár útján örökre ki volna békülve. ²⁾

Legkevesebb sem hízegő József névze Durandnak azon kijelentett véleménye, hogy Frigyes törekedni fogna a császárral elhitetni, hogy egy nagy fejedelem minden tulajdonsága felett rendelkeznek; az ily dicséretekkel annál könnyebben fogná célját elérhetni, mivel a császár egyedül önmagát csodálva, de különben közepszerű emberek által körülveve, azon vágytól volna egészen eltelve, hogy a világ vele foglalkozzék. ³⁾ »Mindentől« — így kiált fel Durand — »lehet e meghitt baráti viszonyról és a császárnak a hadsereg fránt táplált előszereteténel fogva tartani.« ⁴⁾ Ez aggodalmak közepette üdítő vigaszt talál a francia követ azon körülményben, hogy a nemzet, valamint a hadsereg is egész odaadással fogna. Má-

¹⁾ Durand Choiseulhez, 1770. aug. 4. Francia állam-levéltár
Quand on nous craint, nous sommes toujours à tems de nous faire aimer.

²⁾ Durand Choiseulhez, Bécs, 1770. aug. 22. Francia állam-levéltár. II (II. Frigyes) doit avoir dit que malgré tout le mal que lui a fait la maison d'Autriche, l'empereur l'avoit reconcilié pour toujours avec elle.

³⁾ Durand Choiseulhez, Bécs, 1770. aug. 22. Francia állam-levéltár.
Les manoeuvres (II. Frigyeséi) tendent à ce qu'il me paroît à abuser de l'estime que l'empereur a pour lui, à inspirer à ce jeune prince beaucoup de présomption et à lui persuader qu'il a les vertus guerrières politiques et civiles dans un degré héroïque. Il y parviendra avec facilité et s'insinuera aisément dans l'esprit d'un prince qui n'admire que lui, qui a grande envie de faire parler de soi et qui n'est cependant environné que de gens médiocres.

⁴⁾ Durand Choiseulhez, 1770. aug. 22. Francia állam-levéltár.

ria Terézián csüngni, kinek kezébe a szövetség sorsa le van téve s annak lelkes pártolója lévén, egyidőre az uralkodásba beleunva, most ismét kedvet érezne az uralkodásra. ¹⁾ Az összejövétel időpontja mindinkább közeledvén, szükségesnek vélte az államkancellár a francia követtel találkozni, mint előbb ugy most is többé-kevésbé közvetlenül megnyugtatót iparkodott a szövetséges udvart.

Különösen érdekesek Kaunitz nyilatkozatai II. Frigyes felől. Némi meglepéssel említi Kaunitz, hogy a porosz király, megszokott sértő modoráról lemondva, gáncsolás helyett mindent dicsérne. ²⁾

Durand el nem mulaszthatja csodálkozását e hirtelen változás, Frigyes gondolkodásában beállott eme rögtöni fordulat felett kifejezni. Bámulatából magához térve, kérdé, vajjon igaz volna-e, hogy a király őt is, az államkancellárt, a találkozáshoz meghívta? Kaunitz igenlőleg válaszolt; eleinte, tévé hozzá, az lett volna ugyan szándéka, az összejövételt megakadályozni, azonban meggondolva, hogy Frigyes azt hihetné, miszerint őt talán megfélemlítette volna, a meghívás elfogadására határozta el magát, főleg azon czélből, hogy szentánúja legyen a király oly látványnak, mely bizonyára nem fogna hatás nélküli maradni; most meggyőződhetnék majd, hogy mily nagy haladást tett az osztrák hadsereg a békekötés óta ugy magatartását, valamint harcoképességét illetőleg. ³⁾ Csodálkozhatni-e tehát, ha Kaunitz eme bizalmas közlései a francia követet mélyen meghatották? Franciaországban eddigelő megszokták volt a porosz királyt az ausztriai udvarnak réméül tekinteni. Ámde most az államkancellárnak saját nyilatkozata által arról értesültek, hogy e félelem immár megszűnyén, az Ausztria és Poroszország közti viszonyban lényeges változás állott be. »E fejedlem« — írja Durand II. Frigyesre vonatkozólag — »mindazok után, miket Kaunitztól hallani alkalmam volt, nem tárgya többé a rettegsnek, hanem ellen-

¹⁾ Durand Choiseulhez, 1770. augusztus 22-én. Francia állam-levéltár.

²⁾ Durand Choiseulhez, 1770. júl. 11-én. Francia állam-levéltár.

³⁾ Ugyanott.

kezőleg, épen ő van elővigyázatra és arra kényszerítve, hogy védelmi eszközökről gondoskodjék.« ¹⁾

Azonban Kaunitz nézetei is egészen újaknak és különöseknak tünnek fel Choiseul előtt. Nem idegenkedék azon felfogástól, hogy Frigyes békeszeretetről tanuskodó ez eljárásával csakis elaltatni akarná a bécsi udvart; másrésről mégis nem tartotta lehetetlennek, hogy Ausztria mintegy tün-tetőleg a biztonság érzetének engedné át magát, oly bizton-ságnak, melyben ő maga, a francia miniszter semmikép sem velt bizalmat helyezhetni. Mindezekután azon következtetésre jutott Choiseul, hogy dacára a Kaunitz szavaiba fektetett bizalmának, a fenforgó viszonyok közepette még sem tartózkodhatnék a bizalmatlanságtól és gyanútól. ²⁾ Ismerve a francia udvarnál uralkodó hangulatot, nem szűnt meg Kaunitz a francia követet megnyugtatót. Felkérte utóbbi, hogy látogatná meg őt a találkozás után Austerlitz melletti mezei laká-ban, hogy nekie a szükséges felvilágosításokat megadhassa. Különben már most is bizalmasan közlé vele, hogy a porosz királyt sem oly lángeszű törvényhozónak, sem pedig a közigaz-gatás ügyeiben oly jártasnak nem tartja, mint a minőnek őt tekinteni szokták. ³⁾

Felbátorítva az ily közlések által, felhasználta Durand az alkalmat, hogy Kaunitzt Frigyes ellenében óvatosságra intse, mert szerinte minden mesterkedését és ügyességét arra fogná felhasználni, hogy őt félre vezesse. Maga részéről sajnálkozását fejezi ki Durand, hogy a találkozásnál jelen nem lehet, mert öröme telnék benne, oly színésznek játékában gyönyörködni, minő Frigyes. ⁴⁾ Azon emberek módjára, kik, hogy magok iránt bizodalmat gerjeszsenek, másokban is biznak,

¹⁾ Durand Choiseulhez, Bécs, 1770. júl. 11. Francia állam-levéltár. Ce prince (Frigyes) selon ce que je puis inferer des discours de M. de Kaunitz ne seroit plus pour la cour de Vienne un sujet d'effroy; c'est chez luy qu'habitent la circonspection et les mesures à garder.

²⁾ Choiseul Durandhoz, 1770. júl. 28. Francia állam-levéltár.

³⁾ Durand Choiseulhez, Bécs, 1770. aug. 8. Francia állam-levéltár — — qu'il ne regardoit ni comme legislateur, ni comme aussi versé dans les grandes parties de l'administration que bien des gens se l'imaginent.

⁴⁾ Durand Choiseulhez, 1770. aug. 8. Francia állam-levéltár.

mindenképen kipuhatólni iparkodott Durand az államkancellár valódi nézetét. Többek között, rövid idővel a Neustadtba történt elutazás előtt, azt kérdezte Kaunitztól, vajjon nem-e hiszi, hogy Frigyes holmi kalandos tervekkel foglalkozva, az ilyféle csábító ajánlatok által Sziléziának birtokát a maga számára biztosítani avagy talán kiegészíteni szándékozik. »A porosz király« — válaszolá Kaunitz — »30 év óta ismer engemet s így jól tudhatja, hogy tervei rosszul fognának fogadtatni.« »Az én rendszerem« — folytató különös hangnyomattal — »az én rendszerem, sőt mondhatni a császárnőé is, mert magáénak vallotta azt, abból áll: soha sem lépni szerződésre az oly fejedelemmel, kinél szilárd elvet nem tapasztaltam, a ki napról-napra pusztán kopasz mentségekben élösködik, és kitől semmi értelmes dolgot sem láttam. Tőlünk egyedül udvariaságot fog tapasztalhatni és kétségkívül nem is kecségteti magát más reménnyel.«¹⁾

Feltűnőnek látszhatik talán, ha Kaunitzt ily hangon beszélni halljuk, ugyanazon Kaunitzt, ki türelmetlenül várt ama pillanatra, melyben Frigyessel találkozhatnék, azon Kaunitzt, ki »politikai kátéjával« zsebében utazék Neustadtba, hogy a királyt annak számára megnyerhesse. Kétséget nem szenved, hogy Kaunitz, Oroszországnak nagyszerű előmeneteleire való tekintetből, Poroszországgal megegyezésre iparkodék jutni. Könnyen feltehető tehát, hogy a fennebbi módon nyilatkozott Durand előtt, a míg ugyanis nem tudta, vajjon sikerülend-e Neustadtban a királyt az ő nézetére téríthetni. Nem annyira kétszínűségből, mint inkább politikai elővigyázatból élt Kaunitz az ily kifejezésekkel. A találkozás megtörténte után nem késett, a francia udvarral a Neustadtban folytatott értekezések lefolyását közölni.²⁾

¹⁾ Durand Choiseulhez, Bécs, 1770. aug. 15. Francia állam-levéltár. Mon système et je puis dire celui de l'impératrice, m'a-t-il dit, puis qu'elle l'a adopté, est, de ne jamais contracter avec un prince en qui je n'ai remarqué aucun principe fixe, qui ne vit que d'expédients et au jour la journée et duquel il ne m'est jamais rien revenu de lumineux; il n'aura de nous que des politesses et il ne se flatte pas sans doute d'autre chose.

²⁾ Kaunitzknak Mercyhez, a párisi császári követhez küldött jelen-

Egyelőre sikerült ugyan Kaunitzknak, látszólagos nyíltsága által a francia követet annyira megnyugtatni, hogy ez utóbbi azt jelenté udvarának, hogy aligha nyilatkozott volna az államkancellár ily módon Frigyesről, ha a két udvar közt valami titkos egyezmény léteznék.¹⁾ Egyedül Choiseul nem volt hajlandó a történetek iránt oly bizalommal viseltetni, a minővel a francia követ el volt telve. Valami bensőbb baráti viszony létezését sejtette ő Bécs és Berlin között, mint a minőt Kaunitz beismerni látszott. Utóbbinak nyilatkozatai sokkal inkább általánosoknak tántek fel előtte, semhogy gyanút nem ébresztettek volna. Főleg attól félt, hogy a lengyel-orosz-török viszonyok, Franciaországnak mellőzésével, egyedül József és Frigyes által fognának szabályoztatni. A francia miniszter akkorában ugyanannyi figyelemmel kísérte eme viszonyok fejlődését, mint a bécsi és berlini udvarok. »Franciaországnak és Ausztriának érdeke e tekintetben« — mondja Choiseul egy Durand számára 1770-ben készített utasításban — »egészen egyenlő. Lengyelország függetlenségének fentartása, Oroszország nagyravágyásának fékezése, valamint hatalmának korlátozása, azon két pont, melyeknek hasznosságát és szükségességét mindkét udvar már régóta felismerte volt.«²⁾ Hasztalanul követelte volna határozott rendszer felállítását; Ausztria, talán titkos szándék által vezéreltetve, avagy talán a háború iránti ellenszenvből, tétlenül maradt. Ezúttal tartott a francia államférfiu attól, hogy az említett kérdés felett nem ugyan Ausztria és Franciaország, hanem Poroszország és Ausztria fognának egyetértésre jutni. Aggódott, hogy a két hatalmasság az iránt egyezett volna meg talán egymással, hogy a lengyel királyt trónján megtartsák, Frigyes ellenben

tése a találkozásról Wolf Ádámnak: »Josef II. und Friedrich II. in Neustadt 1770« című értekezésében olvasható. Jahrbuch für vaterländische Geschichte 1861. 12. 1.

¹⁾ Durand Choiseulhez, 1770. aug. 15. Francia állam-levéltár.

²⁾ Mémoire pour servir d'instructions au Sr. Durand. Versailles 1770. máj. 30. Francia állam-levéltár. L'intérêt de la France et de l'Autriche est essentiellement le même à cet égard. Maintenir l'indépendance de la Pologne, et contenir l'ambition de la Russie et le débordement de sa puissance sont deux points dont les deux cours ont depuis longtemps reconnu l'utilité et la nécessité.

Oroszország irányában elvállalt kötelezettségeit kijátszva vagy azokat teljesítve, egészen a bécsi udvar-vállaira fogná azon nagy munkát róni, hogy ez utóbbi, a háborút viselő feleket hékekötésre kényszerítse, mely esetben Frigyeset nem érhetné azon szemrehányás, hogy a háború tovább terjedését, Oroszország hatalmának növekvését, avagy pedig azt megegyedték volna, hogy győztes kimenetel esetére, Törökország Lengyelország rovására kárpótoltassék. Choiseul eme háromféle számításra annál is inkább vélte magát kényszerítettnek, mint-hogy azon nézetben volt, hogy Kaunitzot csakis e tekintetek bírhatták arra, hogy a lengyel király s a konfoederáltak, valamint Törökország közt, Oroszország ellenében frigyet létesítsen. Choiseul elveté e tervet és nem is késott e miatti aggodalmát a császári követ, Marcyvel közölni. Bé nem láthatta, mikép lehetne ily úton Oroszországot megaláznai és befolyását Lengyelországban megsemmisíteni. Az ellentétek annyira kirívóknak tündek fel előtte, hogy miattok a hadakozó felek kibékítését lehetetlennek tartá, miután Szaniszló Ágostont úgy a törökök, valamint a konfoederáltak is gyűlölik. Ez okból nem tartja czélhozvezetőnek Kaunitz tervét, s azért ellenzi is annak Lengyelország sorsára szándékolt alkalmaztatását. »Lehet« — mondja Choiseul — »hogy a humanitás s egyéb tekinteteknek elvei vétetnek eme nemzet érdekében a mondott tervnél figyelembe, azonban fájdalom, ugy látszik, hogy e népet egyedül ideiglenes bajai menthetnék meg a végpusztulástól; még nem érkezett ideje annak, hogy sebeinek behegedéséről kelljen gondoskodni.«¹⁾

Ujabb meg ujabb hírek felette nyugtalanítólag hatottak a francia udvarra. Berlinből, jól értesült források nyomán, azon hír érkezett, hogy Frigyes a császár számára Oláh- és Moldvaország elfoglalását, Albert herceg számára pedig Boszniát szabad fejedelemségül szándékoznék ajánlatba hozni, míg ellen-

¹⁾ Choiseul Durandhoz, Compiègne 1770. aug. 26. Francia állam-levéltár. Des idées de ménagement et d'humanité pour cette nation entrent peut-être dans ce plan, mais malheureusement les maux passagers de ce peuple infortuné peuvent seuls le garantir de sa destruction totale et le tems n'est pas encore venu ou on pourra s'occuper du soin de fermer ses playes.

ben a maga számára Porosz-Lengyelországot, Danzignak kivételével, továbbá 10 millió arany vetéltár lefizetése mellett Svéd-Pomérániát és Stralsundot követelné. Choiseul, ki eme tervet kalandosnak és valószínűtlennek tartá, még is félt attól, hogy oly két jellemű fejedelem, minő József és Frigyes, kik könnyen foglalkozhatnak komolyan ily eszmékkel, még a látszólag lehetetlent is megvalósíthatnák.¹⁾ Nagy mértékben aggasztották a francia minisztert József hajlamai. Ujból és nyomatékosan ajánlja tehát Durandnak, hogy gyűjténé mindazon adatokat, melyekből a jelen válságos pillanatban a császár jelleme és szándékairól felvilágosítást lehetne nyerni. »Ha a császár azt véli« — mondja Choiseul Durandnak — »hogy a francia szövetség kezeiben az elnyomatásnak eszközévé válhatnék, azon esetre nagyban csalódik a király és miniszter érzelmeiben és hajlamaiban. Ily uton nem sokára megsemmisitené alapját azon frigynek, melynek csak azon feltétel alatt lehetne üdvös hatása, ha a mértékletesség és méltányosság elvei megtartatnák.«²⁾ József erőszakoskodó természetétől való folytonos aggodásra tekintettel, nagyon is kellemesen fogadta Choiseul ama hirt, hogy Kaunitz Durand francia követet, a találkozás után való látogatásra mezei lakába meghívta volt. Mindenesetre menjen oda, ösztönzé Choiseul a követet, mert ott majd könnyen megfigyelhetné azon benyomást és hatást, melyet Frigyesnek közlései és magatartása a császárra gyakorolt.

A francia miniszter ideges nyugtalanúsága, nem különben a találkozás lehetséges eredményei felett aggodásai kellemetlenül hatnak a szemlélőre. De ez ideges nyugtalanúság, eme folytonos aggodás könnyen magyarázható, ha meg-gondoljuk, hogy Franciaország a keleti világesemények vezetésére nézve a maga számára nagy befolyást véve igénybe, mégis annak volt kénytelen öntudatára jutni, hogy eme törekvése Ausztria segítségével nélkül sikertelen maradna.

A mikép minden ember ösztönszerűleg látván előre ama pillanat közeledését, mely a külvilághoz való viszonya felett

¹⁾ Choiseul Durandhoz, 1770. aug. 18. Francia állam-levéltár.

²⁾ Choiseul Durandhoz, 1770. aug. 17. Francia állam-levéltár.

döntő leend, ez előérzete folytán izgatott állapotba jut, hasonlóképen érezte Choiseul is nagyon jól, hogy elérkezett a pillanat, mely Franciaország befolyását a keleten örökre tönkre fogná tehetni. »Ausztria támogatása nélkül« — kiált fel szinte kétségbeesetten — »semmi döntő vállalatot meg nem kezdhetünk.«¹⁾ Saját álláspontjáról igaza is volt, ha a találkozást nagy fontosságú eseménynek nevezé,²⁾ mert annak útján bizonyosságot kelle szerezni a felől, vajjon Ausztria a bekövetkező bonyodalom közepette továbbra is fentartandja-e a szövetséget Franciaországgal, avagy pedig el fogja-e pártolni. Choiseul a legvégsőre volt elkészülve. Habár úgy is vélekedék, hogy a két német fejedelem közti szövetség természeténél fogva tartós és állandó nem lehetne, más részről mégis a legrosszabbat tette fel Frigyes hízelgéséről és József irányában a németországi ügyekben tanúsított előzékenységről, mi által a mint mondja, a szenvedélyes, tapasztalatlan ifjú fejedelmet könnyen félrevezetni sikerülhetne.³⁾

Míg Choiseul minden lehető eshetőségek latolgatásával foglalkozék, József útnak indult az összejövetelhez. Türelmetlenül látta utazásának folytatását egy hídnak a Duna megáradása következtében történt beszakadása által megakasztva. Egész Európában a legnagyobb feszültséggel tekintettek Neustadt felé, hová egy ifjú, tüzes fejedelem, ki előtt az egész jövő nyitva állott, a tapasztalt, bölcs államkancellár kíséretében utazott, hogy ott talán nagy Frigyessel, ki mankók nélkül járni sem volt képes, a világ jövő sorsa felett döntsenek. Finom, találó szavakon, szellemes társalgáson kívül,⁴⁾ nem lett kevesebb a magasabb politikának tere is érintve. Órákig tartott értekezésekben beszélték meg Kaunitz és Frigyes a politikai helyzetet: ez alkalommal magyarázgatta Kaunitz az ő »politikai kátéját«⁵⁾ a porosz királynak. Mint azt ma már bizonyosan tudjuk, főleg a körül forgott a kérdés, mikép

¹⁾ Choiseul Durandhoz, 1770. aug. 26. Francia állam-levéltár. Nous ne pouvons rien faire de décisif sans son (Ausztria) secours.

²⁾ Choiseul Durandhoz, 1770. szept. 9. Francia állam-levéltár.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Lásd, Mémoires par Prince de Ligne.

⁵⁾ Beer, Archiv für oesterr. Geschichte 47. k. 526. l.

lehetne Oroszország előrehatolását Törökország felé megakasztani és közös közvetítés útján a hadakozó felek közt a békét létesíteni.¹⁾ Choiseulnek amaz aggodalma, hogy a szövetség sírja itt fogna megáztatni, ezúttal alaptalannak bizonyult. Kaunitz ugyanis, a Poroszországgal létrejött megegyezés dacára, még sem volt hajlandó a francia szövetséget feláldozni. Ezt világosan meg is fejtette a király előtt. Midőn pedig Kaunitz a királynak egész határozottsággal azt is kijelenté, hogy a bécsi udvar soha sem fogja törekedni Oroszországot tőle elpártolásra rábírní, hogy az orosz udvarnak közeledését sem fogja elfogadni, és hogy Frigyes emez ígéretet megmásíthatatlannak tekinthetné,²⁾ ekkor ezután mintegy nagy megszabadulást érezve, nem tartózkodhatott a király attól, hogy az államkancellárt megölelje.³⁾ Valamint az értekezletek folyamán egyetlen oly szó sem lett kiejtve, mely a francia szövetségnek felbontására célzott volna, hasonlóképen alaptalannak bizonyult Choiseulnek ama aggodalma is, hogy Frigyesnek hízelgése által Józsefet vagy Kaunitzt hálójába keríteni sikerülhetne. Frigyes csakugyan folyton a legnagyobb előzékenységet, sőt majdnem alázatosságot tanusítá a császár irányában. Egy alkalommal a császárnak azon kérdésére, hogy mit kell már most tenni, következőleg válaszolt Frigyes nyilvánosan: »Sohasem lesz más akaratom, mint a Felsegédé.«⁴⁾ A császárt mindenkor néhány lépésre előre hagyta menni; ő maga mindig hálfelől maradt, és rendesen utána ült lóra. Meg is csókolni látszott a császárt, a miről a királyi bur-

¹⁾ Arneth, 8. 212. — 233. l. Lásd Beer, Archiv f. oesterr. Geschichte 47. köt.; továbbá Oeuvres posthumes de Frédéric II., 1788. V. köt. 48. l.

²⁾ Durand Choiseulhez, Bécs 1770. szept. 19. Francia állam-levéltár. — — déclaroit de nouveau à sa Majesté Prussienne de la manière la plus antérieure qu'elle (a bécsi udvar) ne s'occuperoit jamais à lui débaucher la Russie, qu'elle ne recevroit en aucune occasion les avances de cette puissance et que le roi de Prusse pouvoit regarder cet engagement comme immuable.

³⁾ Ugyanott. Le roi de Prusse à cette déclaration embrassa le prince de Kaunitz, et parut sortir du p'us grand embarras.

⁴⁾ Durand Choiseulhez. Bécs, 1770. szeptember 11. Francia állam-levéltár.

nőtnak József arcán tapadva maradt nyomai tanúskodának.¹⁾ Ámde mind e szerelmi és hődelati ömlengések az óhajtott sikernek épen ellenkezőjét idézték elő. Ugy József, valamint az államkancellár Frigyesnek ily férfiúhoz nem illő magaviselete által magokat sértve és visszataszítva érezték. »A császár« — mondá Kaunitz a francia követnek — »szívélyesen bánt a királylyal, de a mellett fentartotta saját méltóságát, míg ellenben Frigyes gyermekies figyelmességet és feszeltő modorosságot fitogtatott.«²⁾ Hasonló nézetben volt József is. Egy hölgy előtt következőleg nyilatkozott: »A királylyal szemben úgy tűnt fel Kaunitz, mintha mondani akarná: »Ehez jobban értek, mint te.«³⁾ Anyjának pedig azt mondá: hogy Frigyes tele van fitogtatással; a legszemlembesebbet tartván magát, azt hiszi, hogy képes volna, bárkinek orrából a férgeseket kiszedni.⁴⁾ Ugyanily kedvezőtlenül, mint a császár és az államkancellár ítélte a környezet is Frigyes felett. Az osztrák tábornokok előtt állítólag az által tette magát a király nevetségessé, hogy a hadigyakorlatok alkalmával bőrig átázva, az átöltözködéshez szükségelt ruha hiányában, konyhatűz mellett volt kénytelen öltönyét és csizmáit száríttatni.⁵⁾ Különösen pedig rossz néven vették a király fukarkodását. Az ajándékol kapott lovakat némelyek gebéknek nevezték, a szintén ajándékozott órákról mások ismét azt állíták, hogy nem járnak.⁶⁾

¹⁾ Sartine Choiseulhez, 1770. okt. 6. Mellékelve Durand jelentéseihöz. Francia állam-levéltár.

²⁾ Durand Choiseulhez, Bécs, 1770. szept. 19. Francia állam-levéltár — — que l'empereur avoit su concilier la cordialité avec la dignité tandis que le roy de Prusse n'avoit montré que des attentions puériles et des manières trop recherchées.

³⁾ Durand Choiseulhez, Bécs, 1770. szept. 22. Francia állam-levéltár, que l'air du prince de Kaunitz vis-à-vis sa Mté Prussienne sembloit dire: j'en sais plus que vous.

⁴⁾ Durand Choiseulhez, Bécs, 1770. szept. 29. Francia állam-levéltár — qu'il se croyoit en état de tirer les vers du nez d'un chacun.

⁵⁾ Durand Choiseulhez, Bécs, 1770. szeptember 26. Francia állam-levéltár.

⁶⁾ Drouin Choiseulhez, Bécs, 1770. szept. 14. Francia állam-levéltár. Durand távolléte alatt, ki Austerlitzba Kaunitzhoz utazott, Drouin tesz jelentést. Les chevaux sont des rosses et les montres ne

Ekkép az egész udvar legkevesebbé sem elismerőleg nyilatkozván Frigyes felől, Mária Terézia, valamint Kaunitz is az összejövetel által netán előidézett gyanúnak legcsekélyebb árnyékát is eltörölni iparkodtak. Egyik szövetséges hatalmaság követének, Mahoni spanyol követnek azt mondá Mária Terézia, hogy szükséges volna ugyan néhány ábrándkép elől szemet hunyni, mindazonáltal bizonyosnak lehetne tartani, hogy a találkozás alkalmával misem történt olyasmí, a mi a szövetséges hatalmasságokat érdekelhetné.¹⁾ Egyidejűleg Kaunitz is biztosítja a követet a felől, hogy a francia szövetséget, melyet Európára nézve nagy szerencsének tart, mindenkor nagyra fogja becsülni.²⁾ E mellett azonban el nem mulasztá az államkancellár Franciaországot figyelmeztetni, ne hallgatna az Ausztria ellen szórt gyanúsítgatásokra. Ez ellen ismét Durand emelt óvást, kijelentvén, hogy Franciaország sem őt, sem pedig a császárt nem gyanúsítja. Kaunitz e czélzást megértve, így válaszolt a követnek: »számítson ön hasonlóképen a császárra.« »Én is így vélekedem a találkozás óta« — válaszolá Durand — »mindazonáltal meg kell engedni, hogy az ügyeknek eddigi fejlődése bennünket méltán aggasztthatott.« »A császár sokkal eszesebb« — viszonzá Kaunitz — »semhogy be nem látná, hogy az anyja által követett rendszer a legjobb.« Egyúttal azonban értésére adá Kaunitz a francia követnek, hogy a fenforgó viszonyok közepette a Poroszország és Ausztria közti egyetértés főleg azon okból előnyös, mivel már most Oroszország hatalmának korlátolására készülni kellene.³⁾

vont pas. E helyütt megjegyzem, hogy Goulard Berlinből 1770. szept. 22-ről keltezett jelentésében felelőleg, hogy Frigyes Neustadtból visszaérkezte óta legnagyobb tisztelettel szól az osztrák hadseregről és hogy 8 nap óta a tüzérek osztrák rendszer szerint gyakoroltatnak be, mely utóbbinak előnye gyorsabb tüzelésben és az úgynak könnyebb kezelésében áll. Fr. állam-levéltár.

¹⁾ Durand Choiseulhez, 1770. okt. 3. Fr. állam-levéltár.

²⁾ Durand Choiseulhez, 1770. okt. 6. Fr. állam-levéltár.

³⁾ Durand Choiseulhez, 1770. okt. 6. Fr. állam-levéltár. — — que ce genre d'intelligence contribueroit au repos de toute l'Europe, qu'il falloit à présent songer à se préserver de l'ascendant auquel aspirait la Russie.

Mind e közlések egészen arra valók voltak, hogy a francia politikusok elkedvetlencdését és aggodalmait eloszlassák. Belátták ugyanis, hogy a találkozás, a helyett, hogy a két fejedelem közt bensőbb baráti viszonyt létesítene, Józsefnek Frigyes irányában táplált rokonszenvét tetemesen leapasztá. Ez mindenfelől meg is erősítettén, Durand teljes joggal emelhető ki azon körülményt, hogy a bécsi udvarnak irányadó egyéniségei korántsem merészkednének oly fenhangon nyilatkozni Frigyesnek említett fukarsága, merev, feszülő modorossága felől, ha József a korábbi tisztelettel és lelkeseződéssel viseltetnék annak személye iránt.¹⁾ Ezentúl egészen másképp ítéltek meg Józsefet. Az 1770-iki augusztus havában még azzal gyanúsította volt Durand a császárt, hogy Németországban a II. Ferdinánd alatti korlátlan uralmat szándékoznak megalapítani²⁾; ugyanazon év szeptember havában ellenben máris úgy vélekedék, hogy az általános politikai események, az oroszok győzelme, valamint a törökök veressége következtében figyelmét az olasz ügyek mellőzésével, valószínűleg a nagy világesemények felé fogná irányozni.³⁾ »Ily módon« — mondja örömteljesen hangolva — »eme nevezetes összejövetel az egyik fél aggodalmaival, valamint a másik fél részéről táplált reményekkel ellenkező hatást fogott volt előjézni.«⁴⁾ De Choiseul is megkönnyebbülve érzé magát. Megelégedetten látja Józsefet Frigyes iránti előszeretetőből kijózanodni és Kaunitz iránt nagyobb tisztelettel eltelve lenni. Épen ez utóbbi körülményre fektető a fősúlyt. »Ekkor azután« — kiált fel — »mit sem kell többé a császár hajlamaitól félnünk.«⁵⁾ Choiseul mégis kevés politikai előrelátást tanúsított, ha ezáltal mindazon veszélyeket elhárítottaknak vélte lenni, melyekkel József vészes nagyravágyása Franciaországot fenye-

¹⁾ Durand Choiseulhoz, 1770. szept. 22. Fr. állam-levéltár.

²⁾ Durand Choiseulhoz, 1770. aug. 18. Fr. állam-levéltár.

³⁾ Durand Choiseulhoz, 1770. szept. 29. Fr. állam-levéltár.

⁴⁾ Durand Choiseulhoz, 1770. szept. 29. Fr. állam-levéltár. Ainsi cette entrevue mémorable aura eu des effets contraires aux inquiétudes des uns, et aux espérances des autres.

⁵⁾ Choiseul Durandhoz, Fontainebleau, 1770. október 15. Francia állam-levéltár.

geté. Az agg Franciaország nem szabadulhatott többé az ifjú császárnak nagyratörő tervéi miatti aggodalmaitól. Habár pedig a második találkozás a József részéről Frigyes irányában táplált érzelmeinek meghidegülésével is végződött, ennek még sem lett az a következménye, hogy szándékait, ha azok mindjárt a fennálló szövetség ellen is látszottak irányozva lenni, eltakarni iparkodott volna. Sőt ellenkezőleg mondhatni, hogy csakis addig akart Franciaországgal közösségben maradni, a meddig ez utóbbi őt támogatni kész volna. A Franciaország élén állott államférfiak mindenike ugyanezen tapasztalást volt kénytelen tenni. »Állami érdekek tekintendők« — mondja 1784-ben Vergennes — »hogy ő császári felsége az 1756-ban létrejött szövetség által bennünket annyira nem vél lekötöztetteknek, miszerint bármire is vállalkozhatnánk, a nélkül, hogy jogunk avagy bátorságunk volna azzal ellenkezni.«¹⁾ De épen eme hite miatt, képezte Józsefnek Franciaországhoz való viszonya a tévedéseknek majdnem szakadatlan láncolatát.²⁾ Törökvései a Choiseul után következett valamenynyí államférfiut folytonos izgatottságban tarták; miért is ellenségei őt nem ítelték meg szigorúbban, mint a hogyan saját szövetségesének és sógorának miniszterei tévék. »Fejedelmi uram« — írja 1774 körül Vergennes gróf, Franciaország külügyminisztere, XVI. Lajosnak — »fejedelmi uram, a császár jelleme regényességre és nagyravágyásra hajló; csodálja a porosz királyt, a nélkül, hogy őt talán szeretné és néhány nap világra került vonásai azon aggodalomra szolgáltatnak okot, hogy az eszközök megválasztásában amannál nem fogna kényesebben eljárni.«³⁾

Ha pedig ugyanazon Vergennes ama pillanatot, melyben Mária Terézia szemeit behunyná, azon időpontnak tekinti, a

¹⁾ Vergennes Nonilleshez Bécsben; Versailles 1784. nov. 20. Fr. állam-levéltár.

²⁾ Szándékom, más alkalommal, új adatok nyomán, II. Józsefnek Franciaországgal szemben elkövetett tévedéseiről bővebben értekezni.

³⁾ Correspondance de Vergennes avec Louis XVI. Francia nemzeti levéltár. Carton des rois K. 164. E levélben hiányzik a kelte, valószínű azonban, hogy 1774-ben kelt.

midőn az európai politikai rend mélyre beható átalakuláson fogna átmenni,¹⁾ úgy mindez épen József nagyravágyó terveire való tekintettel történik.

Franciaország ekként József magasra törekvő szel-
leme által folytonos nyugtalanságban tartatván, a két német
fejedelem találkozásának még sem volt ama hatása, minőre
Choiseul számított, midőn így kiáltott fel: »Ekkor azután mit
sem kell többé félnünk a császár hajlamaitól.« Habár mind-
járt a találkozásnak nem is lett ez az eredménye, a francia
államot mégis az mentette meg a komolyabban fenyegető
veszélyektől, hogy Józsefnek Frigyes iránti lelkesülése azon
idő óta tetemesen megcsökkenvén, a francia minisztereknek
ilyképen alkalmok nyílt, Ausztria és Poroszország közt a félté-
kenykedést szíthatni. »A Poroszországtól rettegés« — így
szól Vergennes — »a bécsi udvart közelébb hozta Francia-
országhoz; e félelem tartja és fogja is kötelékünkben mind-
addig visszatartani, a míg ez indok fennálland. Mihelyest
azonban a porosz király hatalmát megsemmisítenők, azon esetre
mi sem gátolná többé Ausztria nagyravágyásának továbbter-
jedését.«²⁾

A francia államférfiak számára ez a legbiztosabb óvszer
a császár dicsszomjának korlátolhatására. Valahányszor József
a második találkozás óta valamely erőteljesebb cselekvést
kísérel meg, mindenkor ez egyszerű, azonban hathatós diplo-
matiai gyógyrendelethez folyamodnak, jól tudván, hogy mint
a művészetben a legszerényebb indító okok alkalmazása gyak-
ran a legmélyebb benyomást idézi elő: hasonlóképen a gya-
korlati politikában egyszerű és nem erőltetett eszközöknek
helyes alkalmazásba vétele kétségtelen sikert biztosít.

¹⁾ Correspondance de Vergennes avec Louis XVI. Vergennes XVI.
Lajoshoz, Versailles, 1774. decz. 5. Il n'est que trop à craindre, Sire, que
le moment où il (Mária Terézia halála) éclatera, verra éclore un change-
ment dans le système de l'Europe et par une conséquence forcée dans
celui de V. M. Francia nemzeti levéltár.

²⁾ Correspondance de Vergennes. Nemzeti levéltár. Vergennes
Lajoshoz 1777. apr. 12. Lásd Flaxsan, Histoire générale de la diplomatie
française VII., 137. l.